

Рахимбердиев О.А.,
ТДИУ таянч докторанти
e-mail: o.raximberdiyev@tsue.uz

АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИНИ ОШИРИШНИНГ ЗАРУРАТИ ВА ИСТИҚБОЛДАГИ РЕЖАЛАР

THE NEED TO INCREASE THE INCOME OF THE POPULATION AND THE FUTURE PLANS

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ И ПЛАНЫ НА БУДУЩЕЕ

Аннотация. Мазкур мақолада аҳоли даромадларини оширишнинг назарий ва амалий асослари тадқиқ этилган бўлиб, ҳозирги кундаги мавжуд муаммолар ва истиқболдаги амалга оширилиши лозим бўлган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган..

Таянч иборалар: аҳоли даромадлари, камбағаллик, қашшоқлик, Жини индекси, Лоренц эгри чизиги.

Abstract. This article examines the theoretical and practical basis of increasing the income of the population, the current problems and proposals, and recommendations that need to be implemented in the future.

Keywords: population income, poorness, poverty, Gini index, Lorentz curve

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы повышения доходов населения, актуальные проблемы и предложения и рекомендации, которые необходимо реализовать в будущем.

Ключевые слова: доход, бедность, нищета, индекс Джини, кривая Лоренца.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида Жаҳоннинг турли нуқталаридаги нотинчлик ҳукм сураётгани, экологик офатлар ва айниқса, пандемия шароитида қашшоқлик ва камбағалликни глобал муаммога айланиб бораётгани албатта ташвишли ҳолат [1] эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар.

Қолаверса, Президентимизнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида камбағалликни қисқартириш устувор вазифалардан бири сифатида белгиланди. Мурожаатномада таъкидлаганидек: «Худудларда, айниқса, қишлоқларда аҳолининг аксарият қисми етарли даромад манбаига эга эмаслиги сир эмас. Ҳар қандай мамлакатда бўлгани каби бизда ҳам кам таъминланган аҳоли қатламлари мавжуд. Турли ҳисоб-китобларга кўра, улар тахминан 12–15 фоизни ташкил этади. Бу ўринда гап кичкина рақамлар эмас, балки аҳолимизнинг 4–5 миллионлик вакиллари ҳақида бормоқда. Бу уларнинг бир кунлик даромади 10–13 минг сўмдан ошмаяпти, дегани. Ёки бир оилада машина ҳам, чорва ҳам бўлиши мумкин, лекин бир киши оғир касал бўлса, оила дарома-

дининг камида 70 фоизи уни даволатишга кетади. Хўш бундай оилани ўзига тўқ дейиш мумкинми? Президент сифатида мени одамларимизнинг овқатланиши, даволаниши, болаларини ўқитиши, кийинтириши каби ҳаётий эҳтиёжлари нима бўлаяпти, деган савол ҳар куни қийнайди. Камбағалликни камайтириш – бу аҳолида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-қуввати ва салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратиш бўйича комплекс иқтисодий, ижтимоий сиёсатни амалга ошириш, демакдир» [2].

Ҳозирги кунда камбағал оиланинг шахсий компьютер билан таъминланганлиги Республикадаги ўртача оиладан 12 баробарга, шахсий машина билан – 11 баробарга, кондиционер билан – 8 баробарга, чангютгич билан – 4 баробарга, кир ювиш машиналари билан – 4 баробарга, музлатгич билан – 2 баробарга, телевизор ва уяли алоқа воситалари билан – 1,5 баробарга камлиги кузатилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистондаги камбағалликнинг янада аниқ тасвирини унга қарши кураш бўйича асосий чора-тадбирлар ва тавсияларнинг мазмунини белгилайди. Ушбу соҳада олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, кам таъминланган оила 7 кишидан иборат бўлиб, оила бошлиғининг ўртача ёши 50 ёшдан юқори ва у олий маълумотга эга эмас. Жумладан, 11% кам таъминланган оиланинг бошлиғи ишсиз, 93% ҳолатларда эса олий маълумотга эга эмас ва фақат 24% ўрта махсус маълумотга эга. Кам таъминланган уй хўжаликларининг 43% доимий иш жойига эга эмас. 93% марказий иситиш тизимиغا, 96% марказий канализация тизимиغا ва 66% марказий сув таъминотига уланмаган [4].

Ўзбекистонда мазкур категорияга нисбатан ёндашувнинг юзага келиши ва унга доир ислохотларни амалга ошириш жуда муҳим масала. Чунки шу пайтгача унга, умуман, эътибор берилмаган, рақамлар очиқланмаган эди. Шу маънода, Президентимизнинг 2020 йил 26 мартдаги «Иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони билан бу борада кўплаб вазифалар белгилаб берилди ҳамда камбағалликни қисқартириш бўйича янги йўналишлар шакллантирилди. Хусусан, Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги қилиб қайта ташкил этилиши ушбу йўналишдаги ислохотларнинг янги босқичини бошлаб берди.

Бу борада халқаро ташкилотлар аллақачон ўз ҳаракатларини бошлаб юбордилар. Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 2015 йилнинг 25 сентябрида барқарор ривожланишни таъминлаш, камбағаллик муамосини бартараф этиш, инсонларнинг эркин яшаш ва табиат ресурсларидан фойдаланишда тенгсизликка барҳам бериш, очлик ва бошпанасизликни олдини олиш, атроф-муҳитни тоза сақлаш ва келажак авлодларга бус-бутун ҳолда неъматлардан баҳраманд бўлишликни таъминлаш мақсадида «2030 йилга қадар барқарор ривожланиш дастури» 193 давлат томонидан маъқулланиб қабул қилинган эди.

Ушбу муҳим ҳужжат барқарор ривожланишни таъминлашга хизмат қиладиган 17 та бош мақсад, 169 та мақсадли вазифа ва 230 та кўрсаткични қамраб олган бўлиб, келажакда сайёрамизда истиқомат қилаётган аҳолининг ўткир муаммолар сирасига қирадиган қашшоқлик ва очликка барҳам бериш, тўйиб овқат емасликни олдини олиш, иқлим ўзгаришларига дош бериш орқали инклюзив ўсишни таъминлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва бошқа шу каби муаммоларни ўз ичига қамраб олади.

Авваламбор аҳоли даромадлари қандай турларга ва таркибга бўлинишини изоҳлаб ўтсак. Аҳолининг турмуш даражасини, товар сотиб олиш имкониятини белгиловчи даромад бу аҳолининг реал пул даромади ҳисобланади. Реал пул даромад бу аҳолининг

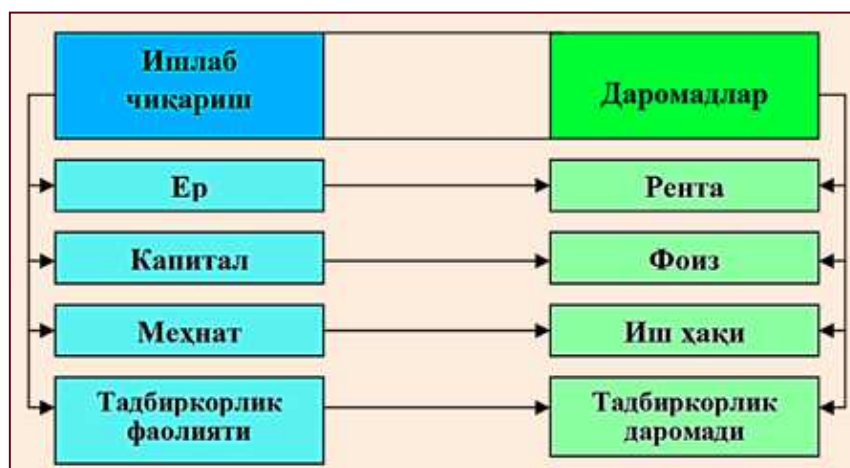
пировард даромадига шахсий эҳтиёжларини қондириш учун сотиб олиниши мумкин бўлган истеъмол товарлар ва бозор хизматларининг миқдорини ва жамғарилиш учун ажратилган миқдорини билдиради. Демак, аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, аҳолининг реал даромадлари вилоятга четдан келтирилган ва шу билан бирга вилоят корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларни аҳоли томонидан сотиб олиш имкониятини билдиради. Аҳоли даромадларини вилоят корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларини сотиб олишга қанча кўп сарфласа, бу корхоналарнинг иқтисодий ҳолати ва имкониятлари шунча юқори бўлади, ЯХМ шунча ошади.

Жумладан, аҳолининг шахсий даромадлари дейилганда инсон томонидан пул ва натура шаклида олинадиган, унинг томонидан турмушнинг муайян даражасини таъминлаш учун фойдаланиладиган маблағ тушунилади.

Омиллар назариясига мувофиқ асосий ишлаб чиқариш омиллари қуйидагилардир:

- табиий бойликлар (ер ва табиий бойликлар);
- инвестиция бойликлари;
- меҳнат;
- тадбиркорлик фаолияти.

Ушбу омилларнинг ҳар бири бўйича даромад рента, фойда, иш ҳақи, тадбиркорлик даромади сифатида олинади (1-расм).

1-расм. Шахсий даромаднинг шаклланиши (3).

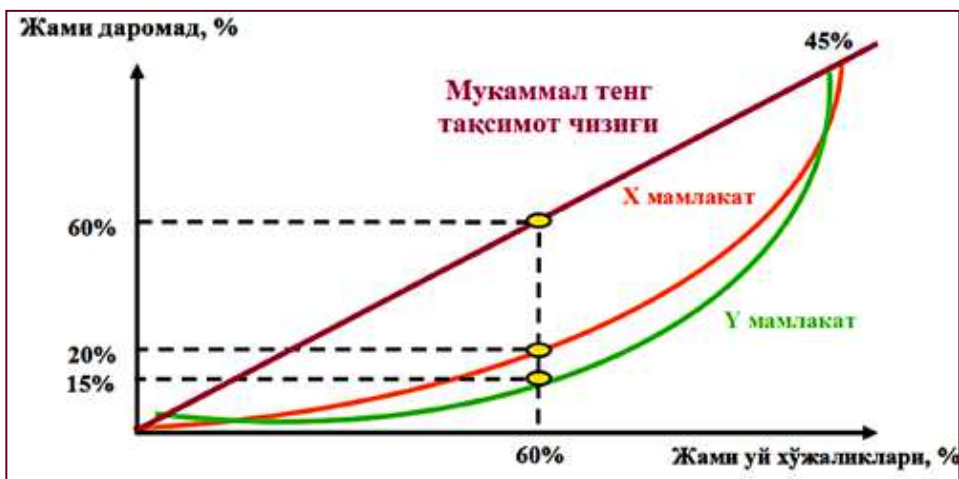
Аҳоли даромадлари турли ижтимоий гуруҳлар бўйича дифференцияланиши табиийдир.

Иқтисодчи олимлар бунинг сабаблари қуйидагилардан иборат, деб ҳисоблайдилар:

- ▶ одамлар бир-бирларидан ақлий, жисмоний ва бошқа хусусиятлари билан ажралиб туришлари;
- ▶ мулкка ва меросга эгалик қилиш;
- ▶ янгидан яратилган қиймат (янги даромад тақсимланишида дифференцияланиш);
- ▶ меҳнат бозорида камситилиш (тенг меҳнат учун тенг ҳақ тўланмаслиги);
- ▶ инфляция даражаси;
- ▶ пинхона иқтисодиётнинг мавжудлиги;
- ▶ солиққа тортишда адолат принципларининг бузилиши.

Иқтисодиётда даромадлар дифференцияланишини аниқлашнинг бир қанча усуллари мавжуд.

Улардан энг асосийси Лоренц эгри чизиғи ҳисобланади. Унга кўра, бутун аҳоли беш гуруҳ (квинтелга) бўлинади. Яъни ҳар бир квинтелга аҳолининг 20,0 % тўғри келади.

2-расм. Лоренц эгри чизиғи: даромаднинг нисбати ва унинг уй хўжаликлари ўртасида тақсимланиши.

Агар бутун аҳоли тенг миқдорда даромадга эга бўлса, аҳолининг 20,0 % га даромаднинг 20,0 % тўғри келади. Аммо амалиётда бундай бўлиши кийин.

Одатда аҳолининг камбағал қисми даромаднинг 5,0–0,6 % га эга бўлгани ҳолда бойларга эса унинг 40,0–45,0 % тўғри келади. Шунинг учун Лоренц чизиғи даромадларнинг аҳоли ўртасида амалда тақсимланишини акс эттиради (2-расм).

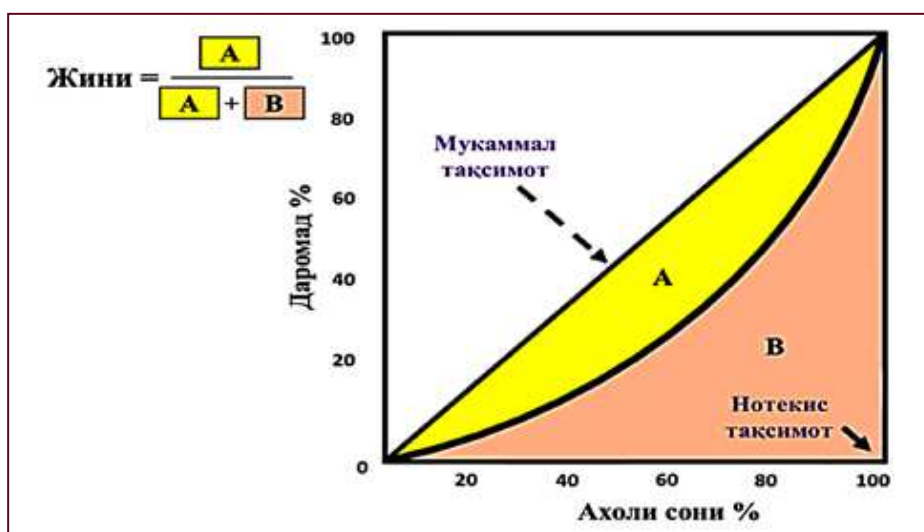
Расмдан кўринадики, Х ўқ жами аҳоли (уй хўжаликлари) фоиздаги сонини ифодалайди, яъни даромадлари бўйича тартибга солинган одамлар улушини кўрсатади, демак, ҳаммадан кам ишлаб топадиганлар энг узоқ чап квинтелда жойлашган, энг кўп ишлаб топадиганлар эса ўнг томонга қараб интилади.

У ўқи бўйича аҳоли томонидан олинадиган даромад улушини кўришингиз мумкин. 45 даражали чизик мутлақо тенг тақсимотни кўрсатади. Лоренцнинг эгри чизиғи 45 даражали чизикдан қанчалик узоқ бўлса, тақсимот нотекис тақсимланганлигини билдиради.

Даромадлар тақсимланишидаги тенгсизликларни ифодаловчи яна бир кўрсаткич – **Жини (Gini)** коэффициентиدير.

Жини индекси даромадлар миқдорининг аҳоли айрим гуруҳлари ўртасида тақсимланиш нотекислигини кўрсатади.

Унинг ўлчами 0 дан 1,0 гачадир. Жини коэффициенти қанчалик юқори бўлса, аҳоли ўртасида даромадлар шунчалик нотекис тақсимланган бўлади (3-расм).

3-расм. Жини индекси бўйича аҳоли даромадларининг тақсимланиши.

Одатда, ялпи ички маҳсулот ўсиши юқори бўлган давлатлар камбағалликни камай-тиришда ҳам катта ютуқларга эришмоқда.

Бироқ, дунё тараққиёти тарихида кўплаб тескари мисолларни топиш мумкин. Бунинг сабаблари турли хил иқтисодчилар томонидан турли йўллар билан изоҳланади.

Масалан, баъзи мамлакатларда (Колумбия ва Марокаш) ушбу вазиятнинг сабаби иқтисодий ўсишга параллел равишда ўсиб бораётган даромадлар тенгсизлигининг таъсири бўлиши мумкин (Колумбияда фаол иқтисодий ўсиш даврида Жини индекси 51,3дан 58,3гача кўтарилган).

Бошқа давлатлар (Филиппин) учун давлат муассасаларининг иш сифати пастлиги ва бошқа институционал омиллар кўрсатилган (масалан, Филиппинда давлат муассасаларининг сифати 1998 йилдаги 3,3 дан 2006 йилда 2,5 гача пасайган).

Бинобарин, иқтисодчилар иқтисодий ўсишнинг самаралари автоматик равишда аҳолининг барча қатламларига таъсир қилиши чекланганлиги туфайли давлатнинг қайта тақсимлаш ролини ҳисобга олишга ундайдилар.

Шундай қилиб, давлат аралашуви иш билан таъминлаш, солиққа тортишнинг прогрессив тури, ижтимоий харажатлар ва энг кам иш ҳақи сиёсатига йўналтирилган таркибий ислохотларни рағбатлантириш қабиларни ўз ичига олиши лозим[4].

Юқорида таъкидлаб ўтилган вазифаларни бажариш борасида биз қуйидагиларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- ▶ нодавлат-нотижорат ташкилотлар билан ҳамкорликда одамларимизни тадбиркорликка ўқитишнинг энг илғор дастурларини ишлаб чиқиш ва касбга ўқитишда нодавлат ташкилотларнинг фаоллигини кучайтириш;
- ▶ ишга жойлашишга муҳтож шахсларга касбий тайёргарлик, қайта тайёрлаш ва ма-лака ошириш тизимини кенгайтириш, бозор эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, мақбул шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган чоралар кўриш;
- ▶ камбағаллик ҳолатида ёки чегарасида яшаётган аҳоли қатламини камбағалликдан чиқариш учун ажратилаётган имтиёзли кредитлардан ва аҳоли томорқаларидан мақсадли, самарали фойдаланишда микрокластер тузилмаларини яратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.
- ▶ бунинг учун иссиқхона қуриш, чорвачилик йўналишларида имтиёзли кредит олган-ларни ва томорқасида маҳсулот етиштирувчиларни кўчат, чорва моллари, уларнинг озукасини етказиб берувчи, хизмат кўрсатувчи, тадбиркорлик кўникмаларини оши-ришга кўмаклашувчи ташкилотлар билан боғловчи тузилмаларни яратиш лозим.
- ▶ давлат томонидан оила ҳажмини ҳисобга олган ҳолда молиявий кўмаклашиш бўйича инвестициявий дастурлар ишлаб чиқиш;
- ▶ аҳолининг кам таъминланган қатламлари учун кредитлашнинг енгиллаштирилган тартибларини жорий этиш
- ▶ ҳудудларда аҳолини тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга кўмаклашувчи ўқитиш марказларини ташкил этиш ҳамда анъанавий ва замонавий ишчи касбларга қайта тайёрлаш;
- ▶ ўзини-ўзи банд қилган фуқароларни давлат томонидан рағбатлантириш қафолат-ларини жорий этиш;
- ▶ ходимларни меҳнат жараёнида ижтимоий муҳофаза қилиш қафолатлари тизимини яратиш;
- ▶ электрон платформаларни ривожлантириш асосида иш берувчи, онлайн биржалар ва ходимлар ўртасидаги уч томонлама муносабатларга йўналтирилган масофавий иш билан бандлик тизими такомиллаштиш;

- ▶ рақамли иқтисодиётга ўтиш шароитида ногиронлар, фарзандларини парвариш қилаётган аёллар, талаба ёшларни иш билан банд қилишда виртуал иш жойларини яратишни рағбатлантириш;
- ▶ янги самарали иш жойлари ташкил этишни молиявий рағбатлантиришга йўналтирилган ҳудудий жамғармалар ташкил этиш;
- ▶ қишлоқ жойларида доимий иш ўринлари ташкил этувчи тадбиркорлик субъектларини кредитлар билан қўллаб-қувватлаш учун тижорат банкларининг кредит линияларини янада кўпайтириш;
- ▶ ҳудудларда кичик саноат зоналарини қуриш аҳолини иш билан таъминлашнинг энг асосий драйвери ҳисобланади;
- ▶ меҳнат бозорида рақобатбардош бўлмаган хотин-қизларни иш билан кафолатлаш мақсадида давлат-хусусий шериклик шартлари асосида корхоналар, «Хотин-қизлар тадбиркорлик марказлари»ни ташкил этиш аёллар тадбиркорлигини, айниқса касаначилик ва хунармандчилигини ривожлантириш;
- ▶ давлат томонидан мақсадли субсидиялар ажратиш орқали аҳоли ўртасида тадбиркорликни ривожлантириш ва натижада аҳоли даромадларини ошириш;
- ▶ меҳнат унумдорлигининг ошиши аҳоли даромадларининг ошишига таъсирини таҳлил қилиш, яъни корхона ва ташкилотларда меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш методология ва усулларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш зарур;
- ▶ шунингдек, меҳнат унумдорлигини ошишини аҳоли даромадларининг ошишига таъсирини баҳолаш бўйича халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш чора-тадбирларни ўтказиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда Президентимиз ташаббуси билан Ўзбекистонда камбағалликни камайтириш муаммоси давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бу муаммо мамлакатдаги ислохотларнинг энг оғир йўналиши эканлигини таъкидлаган ҳолда уни камайтириш учун бутун миллат бирлашиши зарур. Халқимиз фаровонлигига эришиш, ночор оилаларга доимий даромад манбаи яратишда фаол иштирок этиш бу борадаги ислохотларни жадаллаштиришга ёрдам беради.

Бу масъулиятли вазифа энг аввало олимлар зиммасига тушишини унутмаслик керак. Фикримизча, мазкур йўналишда олий таълим муассасаларида илмий изланишлар олиб боришни йўлга қўйиш вақти аллақачон келди.

Бу борада биз жаҳон тажрибасини ўрганишимиз керак. Ўшанда Президентимиз таъкидлаган методологияни яратиш ва ҳаётга татбиқ қилиш имкониятига эга бўламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. «Халқ сўзи». 2020 йил 24 сентябрь, №202(7704).
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси. «Халқ сўзи» / Нашр рақами №271-272 (7229-7230) <http://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi>
3. Қ.Х. Абдурахманов. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Дарслик – Т.: «Fan va texnologiya», 2012, 388-б.
4. Бахтишод Хамидов. Ўзбекистонда камбағаллик даражаси. Камбағалликни камайтириш учун нима қилиш керак? <https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-kambagallik-darajasi-kambagallikni-kamaytirish-uchun-nima-qilish-kera>
5. www.worldbank.org – Жаҳон банки маълумотлари

Режапов Х.Х.,
PhD, старший преподаватель
кафедры «Макроэкономика»
экономического факультета Национального
университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
ORCID: 0000-0001-5403-9400. SPIN-8101-5325

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УСЛУГАМИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКОМ ТРУДА

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ ВА МЕҲНАТ БОЗОРИ ЎРТАСИДАГИ
МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МЕХАНИЗМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

IMPROVING THE MECHANISM FOR REGULATING THE RELATIONSHIP BETWEEN HIGHER EDUCATION SERVICES AND THE LABOR MARKET

Аннотация. В статье освещаются результаты исследования взаимоотношений между услугами высшего образования и рынком труда в рыночной экономике. Обоснована роль и функции государственного регулирования рынков услуг высшего образования и труда, механизм взаимосвязи рынка услуг высшего образования и рынка труда, анализируется динамика приёма студентов в высшие учебные заведения, уровень охвата молодёжи высшим образованием в регионах страны. Разработаны научные предложения по совершенствованию механизма регулирования отношений между услугами высшего образования и рынком труда.

Ключевые слова: образование, высшее образование, рынок труда, рынок образовательных услуг, человеческий капитал.

Аннотация. Мақолада бозор иқтисодиёти шароитида олийтаълим хизматлари ва меҳнат бозори ўртасидаги муносабатларни ўрганиш натижалари ёритилган, олий таълим ва меҳнатга хизмат кўрсатиш бозорларини давлат томонидан тартибга солишнинг роли ва функциялари, олий таълим хизматлари бозори ва меҳнат бозори ўртасидаги ўзаро боғлиқлик механизми, талабаларнинг олий ўқув юртларига қабул қилиш динамикаси, даражаси мамлакат ҳудудларида ёшларни олий маълумот билан қамраб олиш. Олий таълим хизматлари ва меҳнат бозорлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш механизмини такомиллаштириш бўйича илмий таклифлар ишлаб чиқилди.

Таянч иборалар: таълим, олий таълим, меҳнат бозори, таълим хизматлари бозори, инсон капитали.

Abstract. Subject and topic. The article highlights the results of a study of the relationship between higher education services and the labor market in a market economy. The role and functions of state regulation of the markets for higher education and labor services, the mechanism of the relationship between the market for higher education services and the labor market are substantiated, the dynamics of student enrollment in higher education, the level